

İslam Düşünce Geleneği Hoca-Talebe İlişkilerinde İhtilaf Adabı Zehebi-İbn Teymiyye Örneği

Adab of Disagreement in Islamic Scholarly Tradition The al-Dhahabi–Ibn Taymiyyah Example

Muhammet Arslan

Doktora Öğrencisi, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Konya, Türkiye

PhD Student, Presidency of Religious Affairs of, Türkiye

Muhammetarslan4201@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-7990-7566>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Gelış Tarihi: 01.07.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 24.12.2025

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2025

DOI: 10.31591/istem.1732183

Cite as / Atıf: Arslan, Muhammet. “İslam Düşünce Geleneği Hoca-Talebe İlişkilerinde İhtilaf Adabı Zehebi-İbn Teymiyye Örneği”. *İstem* 46 (2025), 479-500. <https://doi.org/10.31591/istem.1732183>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: “Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.”

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

İslam Düşünce Geleneği Hoca-Talebe İlişkilerinde İhtilaf Adabı Zehebi-İbn Teymiyye Örneği

Öz

Memlûkler dönemi (648-923/1250-1517) İslam ilim ve kültür tarihinde ilmi faaliyetler ve entelektüel üretkenlik bakımından son derece hareketli ve verimli bir zaman dilimi olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh, siyer ve kelam gibi temel İslâmî ilimlerden İslam tarihi ve tabakat yazıcılığına kadar uzanan geniş bir yelpazede pek çok kıymetli eser kaleme alınmıştır. Devam eden süreçte bu alanlarda önemli bir ilmi miras oluşturulmuştur. Memlûkler zamanında ilim hayatı hem kurumlar hem de bireysel alimler aracılığıyla canlı bir şekilde sürdürülmüş, farklı coğrafyalardan gelen alimlerin katkılarıyla zenginleşmiştir. Bahsi geçen bu ilmi hareketlilik içerisinde yetişen birçok alim, yalnızca kendi dönemlerinde değil, kendisinden sonraki süreçte de İslam ilim geleneğinde derin izler bırakmıştır. Önemli etki bırakan alimlerden biri de şüphesiz Şemseddin ez-Zehebi (673-748/1274-1348) olmuştur. Zehebi, yaşadığı dönem itibarıyla Memlûkler devrinin ilmi ortamında yetişmiştir. Ayrıca o hadis, tarih, akaid ve tabakat sahalalarında kaleme aldığı eserlerle İslam düşünce tarihinde kıymetli bir yer edinmiştir. Onun çalışmaları özellikle İslâmî ilimlerin temel meselelerinde ve tarih yazıcılığında önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Bu nedenle Zehebi'nin şahsiyeti, ilmi mirası ve ilim anlayışı üzerine farklı disiplinlerde uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından çeşitli akademik incelemelere tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, Zehebi'nin hayatı ve eserlerinden ziyade İslam ilim ve kültür geleneği içerisinde mühim bir yere sahip olan ihtilâf adabı kavramı çerçevesinde onun ilmi ahlâkı, tavrı ve yaklaşımları incelenecektir. Zehebi'nin, hocalarından biri olan ve döneminin mühim ilim ve fikir adamlarından birisi sayılan İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) hakkındaki düşünceleri ile bu düşüncelerini ifade etme tarzı dikkatli bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda Zehebi'nin ihtilâf durumlarında sergilediği üslup, ilmi eleştiri anlayışı ve ilmi tenkit bilinci dönemin genel ilim ve ahlâk anlayışıyla birlikte değerlendirilecektir. Böylelikle bu çalışma, Memlûkler dönemi ilim atmosferinde ihtilâf adabının Zehebi ve İbn Teymiyye özelinde nasıl tezahür ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Memlûkler, İbn Teymiyye, Zehebi, İhtilâf Adabı

Adab of Disagreement in Islamic Scholarly Tradition The al-Dhahabi-İbn Taymiyyah

Example

Abstract

During the Mamluk period (648–923 AH / 1250–1517 CE), Islamic scholarly and cultural life witnessed an era of remarkable intellectual activity and productivity. This period stands out as a particularly dynamic and fertile time in the history of Islamic sciences and culture. A wide range of significant works were authored across various disciplines, including core Islamic sciences such as tafsir, hadith, fiqh, sirah, and kalām, as well as Islamic history and ʿabaqāt (biographical) literature. Over time, these contributions formed a rich scholarly legacy. Intellectual life during the Mamluk era was sustained not only through institutional frameworks but also through the efforts of individual scholars, enriched further by the participation of scholars from different regions. Many scholars who emerged in this dynamic intellectual climate left lasting impressions not only in their own time but also in subsequent generations within the Islamic intellectual tradition. One such influential figure is undoubtedly Shams al-Dīn al-Dhahabī (673–748 AH / 1274–1348 CE). Al-Dhahabī was a product of the scholarly milieu of the Mamluk period and distinguished himself through his contributions in the fields of hadith, history, creed (ʿaqidah), and biographical literature. His works have become essential sources, particularly in addressing foundational issues in Islamic sciences and historiography. Consequently, al-Dhahabī's scholarly legacy, personality, and intellectual outlook have been the subject of numerous academic studies across different disciplines. Rather than focusing on al-Dhahabī's life and works in general, this study aims to examine his scholarly ethics, attitudes, and approaches through the lens of adab al-ikhtilāf (the ethics of disagreement), a concept that holds a significant place in the Islamic scholarly and cultural tradition. Special attention will be given to his views on one of his teachers, Ibn Taymiyyah (661–728 AH / 1263–1328 CE), who was among the most prominent intellectual figures of the time, and the manner in which al-Dhahabī expressed these views. Within this framework, al-Dhahabī's style in contexts of disagreement, his understanding of scholarly critique, and his awareness of methodological criticism will be analyzed in conjunction with the broader intellectual and ethical principles of the period. Thus, this study seeks to demonstrate how the adab of scholarly disagreement manifested in the intellectual atmosphere of the Mamluk era, particularly through the example of al-Dhahabī and Ibn Taymiyyah.

Keywords: Islamic History, The Mamluks, Ibn Taymiyyah, al-Dhahabī, Etiquette of disagreement

Giriş

İslâm düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan *ihtilâf* kavramı, sözlük anlamı itibarıyla eşitsizlik, farklılık, bir kimseyi veya düşünceyi takip etmeme durumu ve görüş birliğine ulaşılamama gibi anlamları ihtiva etmektedir. Bu bağlamda *ihtilâf*, yalnızca fikir ayrılığını değil, aynı zamanda toplumsal veya ilmî düzlemde ortaya çıkan çeşitliliği de ifade etmektedir. Kavramla yakın anlamlar taşıyan *hilâf* ise daha çok karşıtlık, ayrışma, uzaklaşma ve zıtlık hâli gibi manalarıyla öne çıkmakta; bu yönüyle ihtilâftan daha keskin bir karşı duruşu ima ettiği söylenebilir.¹ Her iki kavram da ilmî, fikhî ve mezhebî tartışmalarda önemli işlevler üstlenmiş; toplumların tarihî ve fikrî gelişiminde mühim bir yer edinmiştir.

İhtilâf kavramı, sözlük anlamlarının ötesinde, bir kimsenin tâbi olduğu yol ve yöntemin dışında, ondan farklı bir yol ve yöntem benimsemeyi de ifade etmektedir.² Bu çerçevede ihtilâf, yalnızca fikir ayrılığı değil, aynı zamanda metodolojik bir farklılık olarak da değerlendirilebilir. Nitekim bir delile dayanan ve ilmî temellere oturan ihtilâf, çoğu zaman aynı anlamda kullanılmasına karşılık hakikatte *hilâf* kavramından ayrılmaktadır. Zira *hilâf*, daha çok karşıtlık ve zıtlık ifade ederken *ihtilâf*, meşru yorum çeşitliliğine işaret eder. Bu yönüyle ihtilâf, İslâm ilim geleneğinde yapıcı bir fonksiyona sahip olmuş, fikirsel çeşitliliğin zeminini oluşturmuştur.

Terminolojik karşılıklarına göz atıldığı zaman aynı şekilde farklılıklar dikkat çekecektir. Kısaca, ihtilâf naslara uygun ve içtihat alanında delile dayalı olarak ortaya çıkan farklılık şeklinde tanımlanmıştır. Hilâf ise kitap, sünnet ve İslam müctehitlerinin görüşüne aykırı biçimde ortaya çıkan veya içtihat konusu olmayan bir alanda cereyan eden farklılıklar şeklinde tanımlanması mümkündür.³

İşaret edilen kavramlar arasındaki farkları vurgulayan Özen, konuyla ilgili Diyanet İslam Ansiklopedisi maddesinde şu ifadelere yer vermektedir. “Kavram itibarıyla hilâf, zaman zaman ihtilâfla benzer manada kullanılsa da genellikle aralarındaki ince fark korunmaya çalışılmıştır. İhtilâf basit anlamıyla ittifakın karşıtı olup görüş ayrılığına düşmek, uzlaşmamak” veya “farklı görüşlere sahip olmak” manasına gelir. Buna göre ihtilâf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini daha güçlü veya zayıf olarak nitelendirmeyip tarafsız kalmayı yahut zayıf da olsa bir ta-

¹ Firûzâbâdî Mecdüddin Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Araksusî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), “Halefe” 806-810. Bu konuda bk. Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/527-528.

² İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), “Halefe” 508-509. Bu konuda bk. Şükrü Özen, “İhtilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/565.

³ Muhammed Avvâme, *Edebü'l-İhtilâfî Mesaili'l-İlmi ve'd-Dîn* (Beyrût: Dârü'l-Yüsr, 2007), 8.

rafa temayülü yansıttığından bir ölçüde olumlu çağrışıma sahiptir. Hilâf ise tez ve anti tezdten birini benimseme ve diğerine karşı tavır alma anlamı taşır. Aralarında ki bu farklar sebebiyle ihtilâf tabiri çoğunlukla delile dayalı görüş, hilâf ise delilsiz görüş hakkında kullanılır.⁴

Konuya dair daha geniş bir perspektif sunmak amacıyla Görmez'in yaptığı tanımlara yer vermek yerinde olacaktır. Zira o ihtilâfı 'insanların görüş çeşitliliği' olarak adlandırır ve 'farklı zihinlerin birbirini tetiklemesi anlamında hayır vesilesi' olarak yorumlamaktadır. Hilâfı ise "aklıselime sığmayan, İslam'ın sabiteleriyle uyuşmayan ve ümmeti kutuplaşmaya sürükleyen bir görüş ayrılığı olarak değerlendirir ve çözümsüzlüğe sürüklediğini" ifade etmektedir.⁵

İhtilâf adabı kavramı üzerinden temellendirilmeye çalışılacak olan konunun çeşitli ifadeler üzerinden değerlendirilmesi de mümkündür. Tenkit, münakaşa ve eleştiri kavramları ilgili konuyla yakın manaları içermektedir. İlmî tartışma geleceğinde erken dönemlerde tenkit ve münakaşa kavramları tercih edilirken sonraki dönemlerde bu bağlamda eleştiri kavramı ön plana çıkmış zamanın ilerlemesiyle daha yaygın bir ifade biçimi haline gelmiştir.

Vurgulanması gereken bir diğer önemli husus, tenkit kavramının yaygın dil kullanımında genellikle olumsuz bir çağrışımla ilişkilendirilmesidir. Yapıcı ve düzeltici tarafı da bulunan ifadenin bu yönü gözden kaçmaktadır. Konuyla alakalı araştırmasında Şeker şu ifadelerle yer verir;

Yeri gelmişken bu kavramın bizim kültürümüzde anlam kaymasına uğrayarak, sadece olumsuz eleştiri manasına kullanıldığını da ifade etmeliyiz. Örfteki bu yanlış ve yaygın kullanımdan dolayı tenkit, gerçek anlamı olan tahkik etme, kritik etme, inceleme, araştırma ve değerlendirme anlamlarından hayli uzaklaştırılmıştır. Günümüz itibarıyla tenkit kavramı gerek günlük hayatta gerek siyaset dilinde gerekse de bir takım ilmî çevrelerde sadece karşı tarafı yerme, kusurlarını ortaya çıkarma veya ilzam etme, anlamlarına evrilmiştir,"⁶ diyerek bu kavramın geçirmiş olduğu anlam değişimine işaret etmektedir.

Yukarıda konu edinilen kavramlar ve anlamları bağlamında ihtilâf (farklı görüşlere karşı müsamaha algısı)⁷ İslam kültür ve medeniyeti çerçevesinde örnekleriyle çokça karşılaşılan bir durumdur. Bunun birden fazla tezahürüne işaret edilmesi mümkündür. Ayet ve hadisler hakkında yapılan farklı yorumlar ve bu yo-

⁴ Özen, "Hilâf", 17/527-529.

⁵ Mehmet Görmez, "Hilaf mı? İhtilaf mı?", *Diyanet Aylık Dergi-İhtilaf Ahlâkı* 314/ (Şubat 2017), 4-5.

⁶ Necmettin Şeker, "İslam Kültüründe Tenkit ve Tenkit Adabı", *Akademik Siyer Dergisi*, 2/4 (Haziran 2021) 9. Kavramın ihtivası ve farklı yaklaşımlar ve hiyerarşik yaklaşım için bu konuda bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Ekin Yayınları, 1996), 176-178.

⁷ Çalışmanın ilerleyen satırlarında ihtilâf kavramı bu manada kullanılacaktır.

rumlara getirilen karşıt cevaplar başta olmak üzere itikadi-ameli mezheplerin varlığı, hadis ilminde senet ve metin tenkidi, çeşitli coğrafyalarda varlığını sürdüren din referanslı uygulamaların mevcudiyeti ve daha çok sayıda örnek, söz konusu durumun sadece ilk sıralarında yer alanlarıdır.

İslam medeniyetinin ihtilâf kültürü bağlamında bahsedilmesi gereken diğer bir konusu ise hoca talebe arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve bu ayrılıklara tarafların vermiş olduğu tepkilerdir.⁸ Tarihsel süreçte uzun yıllar boyunca dostluk ilişkisi içerisinde bulunan ve aynı zamanda hoca ile talebe ilişkisini tecrübe etmiş alimlerin varlığı İslam düşünce geleneğinde dikkat çeken bir özelliktir. Günümüzde öğretmen-öğrenci ilişkisi olarak tanımlanan bu dinamik, eğitim öğretim geleneği alanında geleneksel pratikler arasında Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren başlayıp⁹ sürekli bir şekilde varlık göstermiştir. Nitekim konuyla alakalı alanda yapılan araştırmalar/çalışmalar dikkate değer bir külliyatın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde de önemli bir literatür birikimi meydana gelmiştir.¹⁰

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *el-Câmi' li-Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmi'si*¹¹, İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö.463/1071) *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fazlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*¹² isimli eseri ve İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *Tezkiretü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim*¹³ adlı çalışması bahsedilen zengin birikim arasında yer alan kitaplardan bazılarıdır.

İlgili konu hakkında yapılan çalışmalar oldukça yoğundur. Yukarıda işaret edilen çalışmalar ise muhtevaları itibariyle kendisinden sürekli bahsettirmişlerdir. Bu sayede meşhur olmuşlar ve bahsedilen konunun ilk örneklerini teşkil etmişlerdir. Bu eserler ilim talebesinin ve hocasının takınması gereken tavırları genel hatlarıyla aktaran eserlerdir. Aynı gelenek içerisinde daha spesifik bir alana hitap etmesi itibariyle bir hoca ve talebesi arasında geçen diyaloglar da önemli bir yere

⁸ Fuat Sezgin, İslam ilim geleneğinde eser vermiş birçok alim ve bilginin en temel özelliklerinden bahsederken iki hususa vurgu yapmaktadır: Emanete riayet ve seviyeli eleştiri. Detaylı bilgi için bk. Cenân Kuvancı, "Fuat Sezgin'e Göre Müslümanların Bilimsel Başarılarının Arkasındaki Etkenler", *Bilimname*, 39/3, (Aralık/2019), 35-57.

⁹ Yunus Emre Sayan, "Vahiy Mektebinin Topluma Açılan En Önemli Penceresi: Kadın Sahâbî: Hz. Aişe", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, Kadın Özel Sayısı, 8 (Eylül 2024), 146-147.

¹⁰ Zernüci Burhanüddin, *Ta'limü'l-Müteallim fî Tarîkî't-Ta'lim* (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 2014), 1-166. Bu konuda bk. Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernüci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/294.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Câmi' li-Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmi'*, thk. Mahmûd Tahrân (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2010).

¹² İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fazlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*. Thk: Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dârü İbnî'l-Cevzî, 1994).

¹³ İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh, *Tezkiretü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim*, thk. Muhammed Hâşim en-Nedvî (Beyrut: Dârü'l-Maârif, 1926).

sahip olmuştur. Bunlar, aynı zamanda çeşitli araştırmacıların ilgi odağı olmuştur.¹⁴

İslam kültür ve medeniyetinin önemli izlerinin sürülmesinin mümkün olduğu bu literatür içerisinde yer alan örneklerden birisi de 648-923 (1250-1517) yılları arasında genellikle Mısır'da (Nil havzasında) Memlûkler döneminde yaşamış olan alimlerden İbn Teymiyye 661-728 (1263-1328) ve Zehebî 673-748 (1274-1348) arasında yaşanan diyaloglarda kendisini göstermiştir. Esasen bu ilim halkası bu iki isimle sınırlı değildir. Bu iki alimin yanı sıra Mizzî 654-742 (1256-1341) ve Birzâlî'de 665-739 (1267-1339) onlara arkadaşlık etmişlerdir.

Memlûkler döneminde pek çok yetkin alimin ilmî faaliyetleri ve aralarındaki samimi ilişkiler, araştırmacılar tarafından bu dönemin "imamlar çağı" olarak ifade edilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁵ Öncelikli olarak hadis, tefsir, kelim ve fıkıh olmak üzere muhtelif ilim dallarında temayüz etmiş bu düşünürler, yalnızca bireysel ilmî birikimleriyle değil, aynı zamanda birbirleri arasında gerçekleşen ilmî diyalog ve muhabbet ile de dikkat çekmişlerdir. Aralarında bulunan hürmet, sevgi, hoca-talebe ilişkileri ve ilmî etkileşim Memlûk ilim havzasının verimliliğinin artmasını sağlamış aynı zamanda pek çok eserin telifine ve ilim geleneğinin kurumsallaşmasına imkân sağlamıştır. Bu açıdan düşünüldüğü takdirde Memlûkler dönemi, salt siyasî ve askerî başarılarıyla değil bunun yanı sıra ilmî muhitte meydana gelen gelişmeler itibariyle de İslam tarihinin müstesna dilimlerinden biri olmuştur.

Söz konusu dönem içerisinde ilmî ve kültürel faaliyetler bağlamında oldukça hareketli bir ortamın varlığı belirgindir. Özellikle Kahire ve Şam gibi önemli merkezlerde kurumsallaşan medreseler, zengin kütüphaneler ve muhtelif mekanlarda kurulan ilim halkaları dönemin entelektüel yapısına yön veren temel unsurlar arasında yer almıştır. Söz konusu ilmî ortam yalnızca geleneksel bilgilerin aktarımıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda farklı bakış açılarının ve mezhep yorumlarının tartışıldığı, müzakere edildiği çok katmanlı bir ilmî zemini de beraberinde getirmiştir.

Memlûkler dönemi bilgi/bilim eksenli incelemeye tabi tutulduğunda İslam medeniyetinde kendisinden sürekli söz ettirecek önemli örnekler ortaya koymuştur. Bahsedilen entelektüel gelişmelerin bir bölümünü hoca-talebe ilişkileri temsil etmektedir. Yaşadıkları dönem ve sonraki süreç itibariyle ön plana çıkan İbn Teymiyye ve Zehebî'nin ilişkilerini farklı açılardan değerlendirmek mümkündür.

¹⁴ Örnek olarak bk. Mahsum Aslan, "Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Harameyn El-Cüveynî- Ebu'l-Kâsım El-Fûrânî Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, (Temmuz 2021) 79-86. Hüseyin Akyüz, "Eserleri Üzerinden Tirmizî ve Dârimî'nin Hocalık-Talebelik İlişisini Okumak", *HADITH*, 13/2 (Aralık 2024) 1-40. Harun Yılmaz, "Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî'nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58/58, (Haziran 2020) 1-23.

¹⁵ Nagihan Emiroğlu, "VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi: Mizzî, İbn Teymiyye, Birzâlî, Zehebî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 18/2, (Aralık 2019), 110.

1. Hoca-Talebe İlişkisi Bağlamında İbn Teymiyye ve Zehebî

Yukarıda ana hatlarıyla farklı konularla bahsedilen çalışılan ihtilâf adabı ve hoca-talebe ilişkileri çerçevesinde, Zehebî'nin hocası İbn Teymiyye ile kurduğu ilmî ve şahsî münasebetin ayrıca ele alınması ve değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Zira Zehebî ile İbn Teymiyye arasındaki ilişki yalnızca klasik bir hoca-talebe münasebeti olmanın ötesinde İslam ilim ve kültür geleneğinde ihtilâf adabının ortaya çıkış tarzını gösteren seçkin bir örnek teşkil etmektedir.

Bu bağlamda, Zehebî'nin hocasına karşı duyduğu nezaket, ilmî sadakat ve övgü dolu ifadeleri ile bazen yaptığı ölçülü tenkitler, talebenin ilmî ahlâkını ve ihtilâf karşısındaki duruşunu anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Dolayısıyla, Zehebî'nin İbn Teymiyye'ye yönelik tavrı hem kişisel bağlılık hem de ilmî objektiflik arasında kurulan hassas dengeyi yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

Zehebî'nin hocasına karşı sergilemiş olduğu müsamahalı ve ölçülü tutumun arka planında yalnızca şahsî eğilimler değil aynı zamanda onun ilmî terbiyesini şekillendiren sosyal ve kültürel çevrenin de etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Zehebî, erken yaşlardan itibaren ilmî çevrelerle iç içe bir hayat sürmüştür. O ilimle meşgul olan bir aile ortamında yetişmiştir. Bu bağlamda onun ilk hocaları arasında dedesi, babası, eniştesi, halası ve sütkardeşi¹⁶ gibi aile mensuplarının yer alması sadece bir ilmî aktarımı değil aynı zamanda geleneksel edep ve terbiyeyi kuşatan bir ilim anlayışını da miras almasına zemin hazırlamıştır.

Zehebî, küçük yaşlardan itibaren ilmî disiplini içselleştirmiş ve entelektüel muhitte yetişmiş bir mütefekkidir. Bu durum ilim tahsilinde bulunduğu hocalarına karşı edep ve vakar sınırları içerisinde hareket etmesini sağlamıştır. Ayrıca sahip olduğu saygı köklü yetişme tarzının tabii bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Zehebî'nin, hocasına yönelik eleştirilerinde dahi nezaket ve ölçülülüğü elden bırakmaması, sadece şahsî bir tercih değil, aynı zamanda ait olduğu ilim geleneğinin tezahürüdür.

2. Zehebî'nin Hocası Hakkındaki Olumlu Görüşleri

2.1.1. İbn Teymiyye'nin Karakterine Yönelik Görüşleri

Zehebî, hocasının ilmî birikimini, ilimlerdeki yetkinliğini ve çok yönlü uzmanlığını eserlerinde açık bir şekilde takdirle dile getirmiştir. Onu sadece bir öğretici olarak değil aynı zamanda ilim yolunda kendisine rehberlik eden mümtaz bir alim olarak görmüştür. Bununla birlikte hocasına duyduğu sadakat onun görüşle-

¹⁶ Beşşâr Avvad Ma'rûf, *ez-Zehebî ve Menhecühû fî Kitâbihi Târîhi'l-İslâm*. (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1976.) 79-82. Bu konuda bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Mu'cemü'l-Muhtas bi'l-Muhaddisîn*, thk. Dr. Muhammed el-Habîb el-Hile (Taif: Mektebetü's-Sıddîk 1988), 26.

rini olduğu gibi ve sorgulamadan benimsemesine yol açmamıştır. Bilakis Zehebî, hocasından naklettiği bilgilere karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Ayrıca bu bilgileri dikkatle analiz ettikten sonra ilmî ölçüler çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Nitekim Zehebî'nin eserlerinde, hocasının bazı görüşlerine yönelik mutedil ve nezih bir üslup ile yapılan tashih ve tenkitlere rastlamak mümkündür. Bu yaklaşım, onun ilmî dürüstlüğünü ve tenkit ehliyetini yansıtan önemli bir hususi-yettir.

Bir talebenin hocasına duyduğu hürmet ve sevginin tespit edilebilmesi bakımından dikkat çekici bir husus söz konusu talebenin hocasını eserlerinin farklı bölümlerinde benzer niteliklerle anmayı sürdürmesidir. Bu durum Zehebî'nin metinlerinde açık biçimde gözlemlenmektedir. Nitekim o hocasını “zâhid, cömert, cesur ve yüce gönüllü bir zat”¹⁷ olarak niteleyen ifadeleri birden fazla eserinde tekrar ederek yalnızca biyografik bir tespit yapmakla kalmamakta; aynı zamanda hocasının şahsiyetini kendi ilmî hafızasında ne şekilde konumlandığını da ortaya koymaktadır. Bu tekrarlar Zehebî'nin hoca-talebe ilişkisine dair duygusal ve ilmî bağlılığının metinlere yansıyan güçlü göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu vasıfların mükerrer biçimde vurgulanması Zehebî'nin hocasının karakterini ideal bir alim tipolojisi içerisinde gördüğüne işaret etmektedir. Bu yönüyle onun değerlendirmelerinde hem şahsî takdirin hem de ilmî saygının belirgin bir biçimde iç içe geçtiği anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye'nin yukarıda dile getirilen özelliklerinin yanı sıra halkla iç içe olan bir şahsiyet olması da talebesinin övgülerine mazhar olmuştur. Memlûkler döneminde önemli bir tehlike olan Moğol baskınlarına sessiz kalamayan hocası hakkında ‘İbn Teymiyye mücahit bir alimdi. (Moğol baskınları esnasında) Mısır’a gidip oradaki emirlere ve yöneticilere moral konuşmaları yapardı. Bunun ardından cihada teşvik ve cihadı özendirme konuşmaları yapıp savaş meydanında hazır bulunan askerlerin savaşta daha yüksek bir motivasyonla savaşmalarını sağladı,’¹⁸ demek suretiyle hocasının pek çok sahada etkin olduğuna vurgu yapmıştır. Zehebî aslında bu satırlarında hocasının yalnızca entelektüel birikiminin değil hayatının pek çok yönünün övgüye layık olduğuna vurgu yapmaktadır. Barış günlerinde medresesinde ders veren bir alim, cihat zamanlarında ise askerlere ve komutanlara moral veren bir rehber olduğuna vurgu yapmasından bu sonucu çıkarmak mümkündür.

¹⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezkiretü'l-Huffâz (Tabakâtü'l-Huffâz)*, thk. Zekerîyya Umeyrât (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye. 2010), 4/192.

¹⁸ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Tabakâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 52/104.

Savaş meydanlarında aktif bir rol üstlenen İbn Teymiyye'nin davranışları talebesinin dikkatinden kaçmamıştır. Eserlerinde farklı bağlamlar içerisinde bunu dile getirmiştir. Örnek olması açısından Memlükler döneminde son bulan Moğol baskınlarından birisini *Târîhu'l-İslâm*'da anlatırken konuyu, hocasının övgüsüyle devam ettirmiştir. *Moğol komutanlarından Bûlây (Balgay)'ın savaşta esir aldığı askerler vardı. İbn Teymiyye komutanla görüşüp bu askerlerin serbest bırakılması için aracı olmuştur. Savaşta İbn Teymiyye çok aktifti.*¹⁹ Verilen iki ayrı misalde, talebenin hocasına karşı duyduğu muhabbet ve bağlılık net bir şekilde gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bahsedilen örneklerde Zehebî ile İbn Teymiyye arasında samimi bir muhabbetin olduğu dikkat çekici bir biçimde öne çıkmaktadır.

Zehebî'nin hocası İbn Teymiyye'ye yönelik övgüleri yalnızca onun ilmî birikimi ve ahlâkî meziyetleriyle sınırlı değildir. Zehebî eserlerinin çeşitli kısımlarında hocasının ilmî faaliyetlerinin ötesine geçen yönlerine de özellikle dikkat çekmektedir. Ona göre İbn Teymiyye yalnızca medrese merkezli bir hayat süren bir âlim olmayıp aksine toplumun içinde aktif rol üstlenen sosyal alanda da müdahil bir kişilik sergilemiştir. Bu çerçevede Zehebî hocasının "ilmiyle amel eden bir kimse" olduğunu vurguladıktan sonra onun şehirdeki meyhaneleri dolaşarak arkadaşlarıyla birlikte orada satılan içkileri döktüğünü ve işyeri sahiplerine şer'î cezaların uygulanmasını sağladığını²⁰ aktarmaktadır.

Bu örnek Zehebî'nin diğer anlatılarından ayrıışan bir nitelik taşımaktadır. Zira söz konusu rivayet çoğu dönemin alimlerinde görülmeyen derecede kamusal müdahale ve toplumsal ıslah çabasını yansıtan özgün bir profil sunmaktadır. Bu tür aktarımlar İbn Teymiyye'yi çağdaşı birçok alimden ayıran pratik yönlerine işaret ettiği gibi Zehebî'nin de bu hususları bilinçli bir tercih olarak öne çıkardığını göstermektedir. Dolayısıyla Zehebî'nin anlatımı yalnızca biyografik bir not olmanın ötesine geçmektedir. Ayrıca hocasının ilmî otoritesi ile toplumsal etkinliğini birlikte ele alan bütüncül bir karakter tasviri ortaya koymaktadır. Bu durum Zehebî'nin hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde İbn Teymiyye'yi ideal bir "amel ve aksiyon alimi" olarak konumlandığını düşündürmektedir.

Zehebî, eserlerinin muhtelif bölümlerinde İbn Teymiyye'den övgü dolu sözlerle bahsetmektedir. Bu başlık altında son olarak işaret edilmesi gereken konu ise İbn Teymiyye'nin vefat ettiği güne dair talebesinin aktarımlarıdır. Hocasının vefat ettiği gün olan 20 Zilkade 728'de (26 Eylül 1328)²¹ 'evinin önünde büyük bir kalabalık olduğundan' bahsetmektedir. Buna ek olarak 'uzaktan yakından birçok insa-

¹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* 52/93.

²⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 52/95.

²¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/192. Bu konuda bk. Ferhat Koca, "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/413.

nın özellikle ilim ehlinin katıldığı cenaze namazının farklı zamanlarda ifa edildiğini' dile getirmektedir. Ayrıca katılımın yoğun olması sebebiyle cenazenin mezarlığa taşınması (teşyi) işleminin oldukça uzun zaman aldığını vurgulamıştır.²²

Zehebî'nin buradaki aktarımlarını yalnızca olayların beyanı olarak düşünmek yersiz olacaktır. O bu ifadeleriyle ile aynı zamanda halkın İbn Teymiyye'ye karşı bir sevgisinin olduğunu satır arası okumalarında dile getirmektedir. Nitekim halkın hocasına teveccühü olmasaydı cenazesine olan katılım da o nispetle az olacaktı. Fakat cenaze namazına yoğun katılımın ısrarlı bir şekilde üzerinde duruyor olmasını aynı şekilde İbn Teymiyye'ye olan bağlılığı ve hürmeti olarak yorumlamamız mümkündür. Kitaplarının ilgili bölümlerinde hocasını doğrudan methetmesini bilen talebesi, dolaylı yollardan da sevgisini ihsas etmesini bilmiştir.²

2.1.2. İbn Teymiyye'nin İlmî Kişiliğine Yönelik Görüşleri

Memlük ilim havzası çok sayıda alimin ve eserin ortaya konulduğu bir özelliğe sahip olmuştur. O kadar ki bu havzada ortaya konulan eserlerin çokluğu '*başka dönemlerle karşılaştırılamayacak miktarda eserin kaleme alındığı dönem*'²³ şeklinde vasıflandırılmıştır. İlmî faaliyetlerin yoğun biçimde sürdürüldüğü bu dönemde farklı fikrî akımların görüşlerini giderek daha aşırılıkçı söylemlerle savunmaya başladıkları görülmektedir. Bu sertleşen entelektüel iklim yalnızca düşünsel rekabeti keskinleştirmekle kalmamıştır. Aynı zamanda muhalif düşüncülerin küçüm-senmesi, itibarsızlaştırılması ve kimi durumlarda fiilî tehditlerle karşı karşıya bırakılması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu ortam ilmî tartışmaların rasyonel zeminini daraltmıştır. Buna mukabil mezhebî ve fikrî aidiyetlerin polemiklerde belirleyici bir role sahip olmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler dönemin ilmî çevrelerinde ortaya çıkan gerilimin yalnızca teorik düzeyde kalmadığını aksine sosyal ve kurumsal ilişkilere de yansıyan geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Buna bağlı olarak genelde halk arasında özelde de ulema arasında sosyo-kültürel gruplar oluşmuştur. Bu gruplaşmalardan İbn Teymiyye de nasibini almıştır. Zehebî hocasının içinde bulunduğu durumu aktarırken '*O ilim deryasına dalmış bir alim iken bazı fetvalarından dolayı birtakım zatlar onun namusuna ve haysiyetine laf ettiler*, demiştir. Devam eden satırlarda ise *hata yapmasının gayet normal olduğunu, (İslâm) ümmetinden herhangi birinin sözlerinin tamamının doğru olamayacağını* ifade etmiştir. Hocasına karşı sevgisinin farklı bir tezahürü olarak yorumlamanın mümkün olduğu ifadelerinde ona ve diğer alimlere karşı müsamahalı dav-

²² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/192.

²³ Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler (1250-1517)* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015), 137.

ranılması gerektiğinin mesajını vermektedir.²⁴

Zehebî, İbn Teymiyye'nin alanında otorite bir isim, pek çok ilmî yetkinliğe sahip bir alim aynı zamanda muhtelif sahalarda donanımlı bir mütefekkir olduğunu eserlerinde dile getirmiştir. Onun hakkında *"hadislerin fıkhi ve illetleri konusunda uzman, müfessir, kelam ilminde ve islâmî ilimlerin çoğunda ön plana çıkmış bir allame, hafız, asrının önde gelen ilim adamı ve ilim denizi, onun bir mislini görmedim"* ifadelerini kullanmaktadır. Aynı zamanda *"zahid, cömert, cesur ve yüce gönüllü bir zattı,"*²⁵ gibi övgü dolu sözlerle hocasının hem ilmî özelliklerini hem de şahsî eğilimlerini metheden sözlerle dile getirmiştir.

*O (İbn Teymiyye) Şam, Mısır ve muhtelif bölgelere ilim yolculuğunda bulunmuştur. Yolculuklarına ve çekmiş olduğu zorluklara rağmen geride üç yüz cilt eser bırakmıştır, tarzında izahlar ile hocasının ilme olan iştiağını ortaya koymaya çalışmıştır.*²⁶ Yaşamış olduğu zorluklara ve yüksek tempo içinde geçen ömrüne rağmen eser telif etme konusunda da mahir olduğunu yukarıdaki ifadeleriyle vurgulamıştır. Farklı üsluplarla ve ifadelerle ispatlamaya çalışılan konunun (İbn Teymiyye'nin ilmî karakteri) Zehebî'nin eserlerinde fazlaca örneğine rastlamak mümkündür. Bu anlatıların "satır aralarını okuma" yöntemiyle değerlendirilmesi Zehebî'nin hocasına karşı beslediği sevgi ve hürmetin açık bir biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Zira kullandığı övgü ifadelerinin kapsamı seçtiği örneklerin niteliği ve hocasının şahsiyetini idealize eden tasvirleri onun İbn Teymiyye'ye yönelik duygusal ve ilmî bağlılığının güçlü bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İbn Teymiyye hakkında talebesi tarafından dile getirilen olumlu nitelendirmeler yalnızca bireysel bir bağlılığın ya da şahsî bir menfaat ilişkisinin ürünü olarak değerlendirilemez. Aksine bu ifadeler İslam ilim geleneğinde hoca ile talebe arasındaki ilişkinin derinliğinin göstergesidir. Zira İslam medeniyetinde ilim, mad-di çıkarlardan ziyade ahlâkî bir sorumluluk olarak telakki edilir. Bu anlayışta ilim adamları arasındaki ilişkilere yansır.

Talebenin hocasına yönelik iltifatları ilme ve alime duyulan saygıyı yansıtan kültürel bir tavidir. Bu yaklaşım İslam medeniyetinde bilginin aktarımında sadece bilginin değil ahlâkî ve manevî bir sürekliliğin de mevcut olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Teymiyye hakkında Zehebî'nin yaptığı bu değerlendirmeler yalnızca onun meziyetlerine işaret etmemektedir. Aynı zamanda kültür dünyasında ilmin kıymetli bir değer olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda örnekleri sunulan yaklaşım hoca talebe ilişkilerine panoramik bir bakış açısı sunması yönüyle önem arz etmektedir.

²⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/192.

²⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/192.

²⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/192.

3. Zehebî'nin Hocası Hakkında Olumsuz Görüşleri

3.1. İbn Teymiyye'nin Karakterine Yönelik Görüşleri

Zehebî'nin İbn Teymiyye'ye karşı her zaman müsamahalı olduğunu söylemek mümkündür. Hocasının yanlış kanaate vardığını düşündüğü konularda bile ihtilâf adabını korumasını başarmıştır. Münekkî (eleştirel) yönü ağır basan ve bu özelliği ilim çevrelerince bilinen bir karakter olmasına rağmen o, hocasının hatalarına yönelik uyarılarını nezaketli ve ölçülü ifadelerle dile getirmeyi başarmıştır. Hoca talebe ilişkisinde fikir ayrılıkları çerçevesinde takınılması gereken üslubu güzel örneklerle sonraki dönemlere aktarmışlardır.

İbn Teymiyye'nin Allah'ın sıfatları konusunda yaşamış olduğu ilmî bir münakaşayı aktaran talebesi, *muhatapları şeyhin sert, katı üslubundan aynı zamanda ifadelerindeki kabalık ve can acıtıcı sözlerinden rahatsızlık duymalarına rağmen tesirli bir yöntem ile konuştuğunu*²⁷ belirtir. Hocasına karşı nezaketini burada da muhafaza eden Zehebî, onun sert mizacını üçüncü şahıslar üzerinden anlatma yöntemini benimseyerek anlatmıştır. Zira kendisinin hocasına yıllarca talebelik yaptığı bilinmektedir. Bu minvalde hocasını ilmî münakaşa yaptığı kimselerden daha iyi tanımaktayken bu olayı başkaları üzerinden nakletmiştir.

Zehebî'nin talebesi Tâceddin Sübkî (771/1370) hocalarının (Mizzî, İbn Teymiyye, Birzâlî ve Zehebî) arasındaki ilişkileri anlatırken *'İbn Teymiyye bu arkadaş grubuna birçok meselede zarar vermiştir. Arkadaşlarını önemli işleri yapma konusunda zorlamıştır. Kaçınılması lazım olan davranışlar konusunda onları mecbur bırakmıştır. Onları adeta ateşin kıyısına getirmiştir. Bu davranışları sebebiyle Allah onları affetsin.*²⁸ Hocasının arkadaşları tarafından istenilmeyen karakter veya diğerlerini zor durumda bırakan bir şahsiyet olduğunu vurgulama hakkına daha fazla hak sahibi olan Zehebî konuyla alakalı ifadelerden kaçınmış ve onların sürekli bir samimiyetinin olduğunu dile getirmiştir. Vurgulanan örnekte de yine talebenin üstadına karşı takınması gereken hoşgörü anlayışı belirginleşmektedir.

Tarafımızca Zehebî'nin hocasına karşı ihtilâf adabı anlayışı çerçevesinde yorumlanan bu aktarım Emiroğlu tarafından dönemin siyasi çekişmelerinin bir neticesi olarak yorumlanmaktadır. O, bahsedilen durumu dönemin Hanbelî-Eş'arî münasebetleri doğrultusunda Sübkî ailesinin İbn Teymiyye ile aralarının iyi olmamasıyla açıklamaktadır.²⁹ Aynı zamanda Emiroğlu, İbn Teymiyye'yi *bu grubun en aykırı*

²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 52/61.

²⁸ Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Beyrut: Dâru Hicri Li't-Tiba'â, 2010), 10/400.

²⁹ Emiroğlu, "VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi", 110. Sübkî ailesi ile ilmî noktada zıt kutuplarda bulunması İbn Teymiyye'nin eleştirilmesi için yeterli bir gerekçe olsaydı dönem içerisinde bu

rı üyesi olarak vasıflandırmaktadır.³⁰ Yaşadığı dönemde vermiş olduğu fetvalar ve sahip olduğu düşünceler bağlamında yapılan bu yoruma Zehebî eserlerinde doğrudan yer vermemektedir.

İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem içerisinde kendisine muhalif olan kimse/lerin olduğuna dikkat çekilmişti. Zehebî bir kitapçık formatında kaleme almış olduğu *Zağlû'l-İlim*'de değinilen konu üzerinde açıklamalar yapar ve “*Ona karşı yapılan hakaretlerin, yalnız bırakmaların, sapıklıkla suçlamaların ve tekfirlerin tamamı haklı veya tamamı haksız değildi*”,³¹ şeklinde ifadelerle yer verir.

Zağlû'l-İlim'in farklı pasajlarında gerek Mısır gerekse Şam halkının hocasına karşı takındığı tavır hakkında değerlendirmelerde bulunan talebesi, bazı noktalarda ağır diye nitelendirilecek eleştirilere hak vermiştir. Eserlerinin konuyla ilgili bölümlerinde neredeyse yok denilecek kadar az olan bu tür yaklaşımını da toplumun baskısı veya bir vakıanın defalarca zikredilmesi üzerine kabullenilmesi olarak değerlendirmek mümkündür. İlgili eserin konuyla alakalı bölümünde “*Mısır ve Şam ehli arasında onu arka plana iten, insanların ondan soğumasına, onu alaya almalarına hatta onu yalanlayıp tekfir etmelerine sebep olan özelliğinin İbn Teymiyye'nin kendini beğenmişliği olarak gördüm*,”³² yönünde beyanlarda bulunmaktadır.

Yukarıda üzerinde durulan farklı iki örnekte ayrıca dikkat edilmesi gereken bazı konular bulunmaktadır. Şöyle ki ilk örnekte hocasına karşı münekkit tavrını bu kadar koruyabilen Zehebî, durumu detaylandırmadan da olsa aktarmıştır. İbn Teymiyye'ye karşı çıkan kimseler hakkında yalnızca bu durumun haklılık payı olduğunu söylemekle yetinmiştir. İkinci örnekte ise bir ilim adamının her ne kadar uzak kalmaya çalışsa da toplumun değer yargılarından tamamıyla uzak olamayacağı göstermektedir. İki örnek üzerinden şu yorumun yapılması da mümkündür; İbn Teymiyye'ye karşı talebesinin abartı derecesinde bir sevgisinin olduğunu söyleyen kimselere karşı en güzel cevabı yine Zehebî vermektedir. Zira onun bu tavrı, hatalı bir davranışı hocası yaptığı için sessiz kalmaması bakımından da önemli mesajları içermektedir.

Vefatına yakın süreçte İbn Teymiyye bir hapisane süreci yaşamıştır. Talebesi bu süreci eserlerinde aktarırken hocasına bazı noktalarda, ihtilaf adabı çerçevesinde eleştirilerini dile getirmeye devam etmiştir. *O pek çok defa hapsedildi. Buna*

→

düşüncelere sahip olan bütün düşünürlere karşı bu faaliyeti ortaya koymaları gerekirdi. Oysa selefi düşüncelere sahip olan başta Zehebî gibi birtakım alimlere aynı tavır sergilenmemiştir. Şu bilinmektedir ki Sübkî ailesinin İbn Teymiyye'ye olan düşmanlıkları had safhada olmuştur.

³⁰ Emiroğlu, “VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi”, 101.

³¹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Zağlû'l-İlm*, thk. Muhammed b. Nâsir el-Acemiyi (Kâhire: Mektebetü's-Sahveti'l-İslâmiyye, 2010), 46.

³² Zehebî, *Zağlû'l-İlm*, 38.

*rağmen ne görüşlerinden vaz geçti ne de kendisine yapılan nasihatleri dinledi,*³³ tarzında ifadelerle hocasının sahip olduğu kararlılığı vurgulamıştır. Aynı zamanda yaptığı işlerden dolayı dikkat etmesi gereken konularda yapılan uyarıları dinlemediğine dikkatleri çekmektedir.

3.2. İbn Teymiyye'nin İlmî Kişiliğine Yönelik Görüşleri

Talebesinin hocasına yönelik tenkitleri yalnızca onun şahsi tavır ve mizacına bağlı kalmamıştır. Aynı zamanda hocasının ilmî yönü de Zehebî tarafından eleştiri konusu olmuştur. Özellikle dinin itikat alanıyla ilgili konularında hocasıyla ihtilaf içinde olan talebesi bu görüşlerini mutedil bir üslupla dile getirmiştir. Bu bağlamda hocasının sahip olduğu fikirlere karşı ilmî yaklaşımını ve bağlılığını korurken diğer taraftan ilmî bir şahsiyetin bağımsızlık ilkesini gözetken tavrını da ortaya koymuş olmaktadır.

Memlükler coğrafyasının ilim ve kültür noktasında zengin bir ortama sahip olduğu yukarıda dile getirilmişti. Zehebî bu ilmî muhit içerisinde hocası hakkında; *"Yaşadığı dönemde bazı büyük alimler (kendi ilim dalında yetkin kimseler) onun görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Farklı konularda görüşlerine muhalefet edenler de olmuştur"*³⁴ demiştir. Zehebî hocasının görüşlerinin teferruatına girmeden aynı zamanda ona muhalif olan kişilerin de delillerini zikretmeden ona karşı çıkanlar vardır demekle yetinmiştir.

Münekkit bir alim olması hasebiyle Zehebî'den beklenen değerlendirmelerinde delillere dayalı ve açıklayıcı bir yaklaşım sergilemesidir. Ancak bazı durumlarda hocasına yönelik görüşlerinde açık delillere yer vermeksizin meselenin iza-hından uzak durarak daha çok hürmetkâr bir tutum benimsediği görülmektedir. Bu durum ilk bakışta bir tenakuz içeriyor gibi yorumlanabilir. Fakat bahsedilen tutum talebesinin ihtilâf ahlâkî çerçevesinde hareket ettiğine işaret etmektedir. Zira Zehebî'nin yalnızca saygı ifade eden sınırlı açıklamalarla yetinmesi ilim ehli arasındaki edebî ve ihtilâf adabının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Onun bu yaklaşımı hem ilmî titizliğini hem de hocalarına (özellikle İbn Teymiyye'ye) karşı muhafaza ettiği sadakati denge içerisinde yürüttüğünün en önemli göstergelerindendir.

Zehebî, yaşadığı dönemin uleması tarafından hocasına karşı methiyelerinde abartıya kaçma eleştirilerine maruz kaldığına işaret etmektedir. Kendisine yönelti-len eleştirileri hatırlatmasının ardından *ben onun (İbn Teymiyye'nin) hatasız olduğunu düşünmüyorum. Hatta kendisiyle bazı itikâdî ve amelî konularda aynı kanaatte*

³³ Zehebî, *el-Mu'cemü'l-Muhtas bi'l-Muhaddisîn*, 26.

³⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/192. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 52/61.

*de değilim. Netice itibariyle o da bir insandır,*³⁵ doğrultusunda söylemlerle hocasına karşı müsamahalı tavır takınmaya devam etmiştir. Hocasıyla temel/esas konularda bile farklı düşüncelere sahip olmasına rağmen bu durumu gayet mütevazı bir şekilde ifade etmiştir.

Zehebî, hocası İbn Teymiyye'nin bazı ilmî görüşlerde yalnız kaldığını eserlerinin muhtelif yerlerinde açık bir biçimde ifade etmiştir. Bu bağlamda “انفرد بفتوى” (fetvada tek kaldı) şeklindeki ifadesini hocası hakkında (hem de İbn Teymiyye döneminin önemli fıkıh alimi olmasına rağmen) kullanmaktan sakınmamıştır. Bu tür ifadelerle Zehebî hem kendi kanaatini hem de dönemin diğer önde gelen ulemasının bu görüşlere iştirak etmediğini beyan etmeyi amaçlamış olmalıdır. Bununla birlikte söz konusu eleştirilerini açıklarken kullandığı ifadeler hocasına karşı taşıdığı sevgiden aynı zamanda saygıdan ödün vermediğini ve ilmî itirazını edep dairesinde sürdürdüğünü göstermektedir. Bu yaklaşım bir talebenin hocasının ilmî nüfuzuna gölge düşürmeden farklı bir kanaati nasıl ortaya koyabileceğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Zehebî'nin itikadi konularda benimsediği yol hadise dayalı Selef yoludur.³⁶ Onun mezhebî izdüşümünü eserlerinin çeşitli bölümlerinde belirtmiş olduğu görüşlerinden ortaya koymak mümkündür. Hocasına karşı kullanmış olduğu birtakım ifadelerden bile bunun izini sürmek ihtimal dahilindedir. Zira hocasını överken onun kelim, felsefe ve mantık gibi ilimlerle fazlaca meşgul olmasını da eleştirel bir şekilde gündeme getirir. Devamında ise “*O ilm-i kelâm ve onunla alakalı ilimlerle meşgul olmadan önce siması nurlu ve parıltılıydı. Yüzünde Selef inancının belirtileri görünüyordu. Sonraları ise (bu ilimlerle uğraşmaya başladıktan sonrasını kastediyor) insanlar nazarında çehresi kararmış bir hale dönüştü. Sıması (zahirinde bulunan sükûnet ve nuranilik hali) donuk/üzgün bir hal aldı*”³⁷ deyip hocasına mezhepsel aidiyetinin gerekli eleştirilerini yapmıştır.³⁸

Zehebî, yönelttiği eleştirisinde ‘insanlar nazarında’ ifadesini tercih ederek ihtilaf adabına uygun hareket etmiştir. Eserlerinde hocasına verdiği değeri sürekli

³⁵ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mi'etî's-Sâmine* (Hindistan Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 2010), 1/176.

³⁶ Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/180-188.

³⁷ Zehebî, *Zağlû'l-İlm*, 42-43.

³⁸ Zehebî'nin itikâdî konularda selef inancını benimsediği yukarıda zikredilmiştir. Müellif, *Tezkiye*'sinde hocası Mizzî'nin hayatını aktarırken şu ifadelerle yer verir: “Mizzî, İbn Teymiyye ile uzun müddet hadis dinleme ve ilim müzakeresiyle meşgul olmuştur. Sünnetin anlaşılmasında selefî usulünü benimsemiştir. Bunu hem aklî araştırmalar hem de kelâmî kaidelerle desteklemiştir. Aramızda bazen tartışmalar olmuştur. Bu tür konuları daha fazla uzatmamak daha uygundur. Buna rağmen Mizzî, aklî ilimlerle ilgili olarak önemli çalışmalar yapmıştır. Ancak Allah'a hamdolsun ki onun bu alanlardaki uğraşısı güzel İslam anlayışı ve ihlaslı bir Allah rızası arayışından ibaretti. Nitekim onun bu alanda müstakil bir eser kaleme aldığı da bilinmemektedir.” Bu konuda bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 4/194.

muhafaza eden talebenin, şahsen hoşuna gitmediği bir yönü bu şekilde eleştirmiş olması durumu göz ardı edilemeyecek kadar öneme sahiptir.

Konuyla alakalı olarak zikredilmesi gereken konulardan birisi ise Zehebî'nin hocasına yazmış olduğu iddia edilen *en-Nasihatü'z-Zehebîyye li-ibn Teymiyye* isimli bir mektubun varlığıdır. Zehebî'ye isnat edilen bu mektupta yazar tarafından İbn Teymiyye'ye karşı oldukça ağır ithamlarda bulunulmuştur.

Beşşâr Avvâd Ma'rûf³⁹ ve diğer bazı araştırmacılar⁴⁰ mektubun Zehebî'ye ait olduğu fikrini benimsemektedirler. Fakat konu hakkında araştırma yapan Tiyek, tebliğinde şu ifadelerle yer vermektedir.

*Günümüze Alâî- Burhânuddîn İbn Cemâa-İbn Kâdî Şühbe kanalıyla ulaşan ve Zehebî'ye nispet edilen söz konusu mektubun ona aidiyetini şüpheli hâle getirmektedir. Kişisel bir mektubun dili ve üslubunun, kamuya açık bir eserde kullanılan dil ve üslup ile farklı olabileceği gerçeği de akılda tutularak, mektupta kullanılan bazı kilit kelimeler Zehebî'nin eserlerinde taranmış ve onun herhangi bir eserinde bu ifadelerle rastlanmamıştır. Zehebî'nin İbn Teymiyye'ye dair biyografilerinde başkalarının yapmış olduğu nasihatlerden bahsetmesine rağmen, kendisinin bu minvalde bir mektup kaleme aldığına dair en ufak bir imanın dahi bulunmaması da mektubun Zehebî'ye ait olma ihtimalini hayli düşürmektedir. Mektubu İbnü's-Serrâc'ın yazmış olma ihtimali ise şu anda elimizde doğrudan bir veri olmaması dolayısıyla yalnızca bir spekülasyondan ibarettir. Ancak mektuptaki ibarelerinden hareketle sûfî biri tarafından yazılmış olması da muhtemel görünmektedir. Mektubun Alâî tarafından Zehebî'nin zannedilmesi ise Zehebî'nin hocasına yazılan bu mektubu ele geçirip kendisi için kop-ya etmesi ihtimalinden kaynaklanabilir. Müellif bu ifadeleriyle mektubun Zehebî'ye ait olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır.*⁴¹

Kanaatimizce de mektubun Zehebî'ye aidiyeti mümkün görünmemektedir. Zira bazı alimler tarafından hocasına karşı sevgide aşırına kaçtığı tarzında eleştirilere tabi tutulan talebesinin neredeyse hocasını küfür ile itham ettiğini düşünmek akıl sınırlarını zorlamaktadır. Tiyek'in ortaya koyduğu görüşlere ilave olarak çalışmamızda birden fazla örneği zikredildiği üzere Zehebî tenkitlerinde üslûbuna sürekli dikkat etmiştir. Hocasına itirazı olduğu noktalarda dahil bunu uygun bir üslupla yerine getirmiştir. İşaret edilen gerekçeler Zehebî'nin bu satırları yazmış

³⁹ Beşşâr Avvâd, *ez-Zehebî ve Menhecühû fî Kitâbihi'l-Târîhi'l-İslâm*, 146.

⁴⁰ Zâhid Kevserî (1952) ve Selâhaddin Münecid (2010).

⁴¹ Münevver Tiyek, "Bir Mektubun Serüveni, Zehebî'nin İbn Teymiyye'ye Yazdığı Varsayılan Mektubu: En-Nasihatü'z-Zehebîyye Li-İbn Teymiyye" *Memlûkler Dönemi İlim Gelenegi 13.-14. Yüzyıllar*, ed.: Halil İbrahim Hançabâ, Muhammed Enes Buluş, Mustafa Taş (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2023), 261-290. Mektubun içeriği, farklı kitaplarda bulunan versiyonu ve tercümesi hakkında aynı makaleden istifade edilebilir.

olması ihtimalini neredeyse mümkün olmayan bir durum olarak yorumlamamıza neden olmaktadır.

Zehebî, İbn Teymiyye hakkında eserlerinin muhtelif bölümlerinde hocasına karşı muhalefetlerinde edebini korumuştur. Konu edilen başlık altında son olarak bahsedilmesi gereken husus ise Zehebî'nin vefat ettiği güne dair talebesinin aktarımlarıdır. Talebesi Sübkî, ölüm anında hocasını ziyarete gelir. Tam bu esnada Zehebî, İbn Teymiyye'nin ilmî yetkinliğinden övgü dolu şiirlerle bahsetmektedir. *Din ve dünyada övgünün zirvesine ulaştın, ilim konusunda da kemalinin sınırlarına eriştin, bazı insanlardan şefaât edeceğin kimseler vardır*⁴² (şiir bu ve benzeri ifadelerde devam etmektedir). Talebesi, dünya hayatının son anlarında bile hocasına karşı sadakatle ve ihtilâf edebine riayet ederek yaklaşmıştır. Nitekim bahsi geçen şiirin bir bölümünde hocasına '*cedel (tartışma/rakibi susturma) konusunda Fahrüddin gibisin, kitabı solundan alanlardan olmayasın*'⁴³ şeklinde tercüme edilmesi mümkün olan sözler sarfetmiştir. Dile getirmiş olduğu sözlerden hocasının tartışmayı bilen ve rakiplerini de susturma konusunda uzman olduğu anlaşılmaktadır. Fakat talebesi farklı cümleler üzerinden hocasının durumunu izah etmektedir.

İbn Teymiyye ve Zehebî özelinde incelemeye çalışılan ihtilâf adabı konusunun İslam medeniyeti içerisinde farklı pek çok örnekleri mevcuttur. Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde (1997) ve hocası Zâhid Kevserî'nin aralarında da benzer durumlar söz konusu olmuştur. Konu hakkında detaylı araştırmalar yapan Beyler şu ifadelerine yer vermektedir. "*İlim uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan Ebû Gudde, bir taraftan uzak ülkelerin en ücra köylerinde inzivaya çekilmiş âlimleri bulurken diğer taraftan da onun istifadesini engelleyecek her türlü hissî yaklaşımdan özellikle kaçınmıştır. Söz gelimi en sevdiği hocası Kevserî'nin Ahmed Muhammed Şâkir ve Ahmed Sıddîk Gumârî ile aralarındaki sert tartışmalar onun ilim aşkına set çekememiş, aynı zamanda onlardan da yararlanmıştı.*" (...) Ayrıca müellif konuyla ilgili "*Ebû Gudde Kevserî'ye olan büyük sevgisi onun ilmî kişilik ve anlayışını gölgelememiştir. Yeri geldiğinde bazı görüşlerine katılmadığını ifade etmiş, özellikle İbn Teymiyye ve İbn Kayyim hakkında hocasının sert tavrının aksine daha mûtedil davranmış, hatta onların bazı kitaplarını tahkik ederek yayımlamakta bir sakınca görmemiştir.*" demektedir.⁴⁴

Sonuç

İhtilâf, insanlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarına işaret eden bir kav-

⁴² Sübkî, 9/109.

⁴³ Sübkî, 9/109.

⁴⁴ Muhammet Beyler, "Abdülfettâh Ebû Gudde", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 1/1 (Haziran 2003) 219.

ram olup, tarihin her döneminde farklı biçim ve formlarda gözlemlenen evrensel bir olgu mahiyetindedir. İnsan topluluklarının bir arada yaşadığı her zeminde, farklı fikir ve anlayışlarının tabii bir neticesi olarak ihtilâf kaçınılmaz şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal gelişimin/ilerlemenin önemli bir parçası olmuştur. İlim ve kültür geleneği içerisinde de görüş ayrılıkları sürekli bir dinamizm kaynağı olmuş, ilmî tartışmalar ve münazaralar yoluyla bilgi ve düşüncenin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda ihtilâf, insanlık tarihinin hem doğal hem de zaruri bir unsuru olarak güncelliğini her devirde muhafaza etmiştir.

Her ne kadar halk arasında zaman zaman karıştırılıyor olsa da ihtilâf kavramı ile hilâf kavramı arasında dikkat çekici farklar bulunmaktadır. Bu iki kavram arasındaki temel farkın, birinin delile dayanması diğerrinin ise kişisel görüş ve tercihlere dayanması şeklinde açıklanması mümkündür. İhtilâf, ilmî ve usûlî bir zeminde delillere dayalı olarak meydana gelirken, hilâf çoğu zaman şahsî kanaatlerin çatışması şeklinde tezahür etmektedir.

İhtilâf kavramı ile yakın anlam taşıyan bazı terimler de literatürde kullanılmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar, tenkit, münakaşa ve eleştiri gibi kavramlardır. Ancak özellikle toplumumuzda tenkit kavramı zaman zaman olumsuz bir çerçevede anlaşılmakta ve eksik değerlendirilmektedir. Oysaki, usulüne uygun bir şekilde yapılan tenkit, ilmî gelişimin vazgeçilmez bir unsuru olup yapıcı nitelikte pek çok olumlu yön barındırmaktadır.

Farklı dönemlerde yaşamış olan İslam düşünürleri bahse konu olan terminolojiyi ihtiva eden eserler kaleme almışlardır. Söz konusu olan kitaplarda ilmin mahiyetinden başlamak suretiyle ilgili alan hakkında muhtelif sorulara cevaplar aranmıştır. Elde edilen verileri ise belirli kurallar çerçevesinde sonraki nesillere aktarmışlardır.

İslam ilim ve kültür geleneği çerçevesinde Memlûkler döneminin önemli izleri olmuştur. Süreç içerisinde yetişen alimler ve telif edilen eserler bu yıllar üzerinde yapılan araştırmaların önemini artırmıştır. Memlûkler döneminde yaşamış olan ve entelektüel birikime sahip olan kimselerin birbirleriyle olan münasebetleri de kendi içerisinde önem arz etmiştir.

İslam medeniyeti perspektifinden bakıldığında ihtilâf adabına dair pek çok örnek zikredilebilir. Bahsedilen örneklerden biri de Memlûkler dönemi alimlerinden Zehebî ile hocası İbn Teymiyye arasında gözlemlenen ilmî ilişki ve tenkit üslubudur. Zira bazı konularda hocasının düşüncelerini savunan talebesinin onu eleştirmeye ve ona yönelik tenkitte bulunmamış olacağı yönündeki yaygın kanaatin aksine gerektiğinde ilmi bir edep çerçevesinde eleştiri yöneltebilmiş olması durumunun önemini artırmıştır. Bu yönüyle bir talebenin hocasına karşı nasıl bir denge

gözetmesi gerektiğine dair öğretici bir model sunmaktadır.

Zehebî, uzun yıllar boyunca talebesi olduğu İbn Teymiyye'ye karşı daima hürmetkâr davranmış ve iyi niyet beslemiştir. Övgü ifadeleri ve takdir dolu sözlerle eserlerinde ondan bahsetmiştir. Hocasının ilmî derinliğini, farklı alanlardaki yetkinliğini ve dini gayretini takdirle kayda geçirmiştir. Farklı bölgelere ilim tahsili için gittiğini kitaplarında vurgulamıştır. Ayrıca, yalnızca ilmî vasıflarını değil, savaş meydanlarında dahi ilmiyle varlık gösteren bir alim oluşunu da dikkat çekici şekilde dile getirmiştir. Bunun yanı sıra içki satan mekanlara bile dini tebliğ maksadıyla gittiğini ifade ederek onun kapsayıcı ve çok yönlü bir mütefekkir olduğunu vurgulamıştır.

Zehebî hocası hakkında yaşadığı dönem içerisinde farklı düşüncelere sahip kimseler/gruplar tarafından eleştirilere maruz kalmış olsa da cenazesinin çok kalabalık olduğunu belirtmiştir. Cenaze merasiminde bulunan yoğun katılımı hayranlıkla dile getirmiştir.

Zehebî bununla birlikte İbn Teymiyye'nin ilmî derinliği, üretkenliği ve çeşitli ilimlere hâkim şahsiyeti gibi meziyetlerini sıkça vurgulamıştır. Onun sahip olduğu nitelikleri sadakat ve takdir ifadesiyle gündeme getirmiştir. Yaşamış olduğu hareketli hayatının yanı sıra eserlerin çok olmasını da farklı şekillerde iltifat ifadeleriyle söz konusu etmiştir.

Zehebî, çağdaşları tarafından hocasının hatalarını görmezden gelmekle itham edilmiş olsa da eserlerinin muhtelif bölümlerinde İbn Teymiyye'ye yönelik yapıcı ve ölçülü tenkitlerde bulunmaktan da geri durmamıştır. İlmî tenkit geleneğine sadık bir münekkit kimliğiyle, hocasının bazı görüş ve yaklaşımlarını hürmet sınırlarını aşmadan eleştirmiş, gerektiğinde ihtiyatlı bir dil kullanarak uyarılarda bulunmuştur.

Zehebî'nin hocasına yönelik tenkitlerini tek başlık altında toplamak uygun değildir. Talebesi, İbn Teymiyye'nin öncelikle üslubuna ve şahsi tutumlarına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle üslubundaki sertliğin, ilim çevrelerinde birtakım rahatsızlıklara yol açtığını gözlemlemiş; bu durumu doğrudan bir eleştiri dili kullanmaksızın, başkalarının şikayetlerini aktarma yöntemiyle dile getirmiştir. Ayrıca talebesi kitaplarında İbn Teymiyye'ye yapılan eleştirilerin haksız olmadığını da yer vermiştir. Böylece Zehebî, hocasına karşı sadakatini zedelemeyen, ihtilâf adabına uygun bir tavır sergilemiş ve ilmî eleştirisini nezaket ölçüleri çerçevesinde ifade etmiştir.

Zehebî hocasının ilmi yaklaşımlarına yöneliktenkitlerde bulunmuştur. Yaşadığı yıllarda İbn Teymiyye'nin çeşitli meselelerde yalnız bırakıldığını, fetvalarında çoğu zaman destek bulamadığını ifade etmiş ve bu yalnızlığın sebebine dair kendi mülâhazalarını da beyan etmiştir. Tartışma konusunda uzman olduğunu,

kelam ilmiyle fazlaca uğraştığı için yüzündeki nurani simanın gittiğini ve itikatla alakalı konularda onunla aynı düşüncede olmadığına vurgu yapmıştır. Talebesi buna benzer aktarımların neredeyse tamamında ilim talebesi olarak sadakatini korumasını bilmiştir.

Hocasına yönelik bir eleştiri mektubu yazdığı iddia edilen talebesinin diğer eserleri kıyaslanarak mektubun ona aidiyeti imkânsız görünmektedir. Zira hocasına karşı saygı ve edep sınırı sürekli korumuş olan Zehebî'ye nispet edilen mektup içerik açısından açıklanması zor olan ifadeler barındırmaktadır.

Netice itibarıyla Zehebî'nin İbn Teymiyye ile olan ilmî ilişkisi ve tenkit tarzı, İslam ilim geleneğinde ihtilâf adabının ne şekilde hayata geçirildiğine dair dikkat çekici ve öğretici bir örnek teşkil etmektedir. Hocasına yönelik yaklaşımı, ilmî sadakat ile eleştirel bakış arasında hassas bir denge gözeten, bir talebenin hocasına karşı nasıl davranması gerektiğini gösteren örnek bir duruştur. O, hocasının faziletlerini kayda geçirirken fikir ayrılıklarını ilmî ve ahlâkî zeminde ifade etmiştir. Böylece hem hoca-talebe ilişkisinde hem de ilmî ihtilâf adabında örneklik teşkil etmiştir. Bu yaklaşım Memlûkler dönemindeki ilmî çoğulculuğun ve tartışma kültürünün yüksek bir seviyede yaşandığını da göstermektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akyüz, Hüseyin. "Eserleri Üzerinden Tirmizî ve Dârimî'nin Hocalık-Talebelik İlişisini Okumak", *HADITH*, 13/2, Aralık 2024.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aslan, Mahsum. "Bir Talebenin Hocasına Eleştirileri: İmâmü'l-Haremeyn El-Cüveynî- Ebu'l-Kâsım El-Fûranî Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, Temmuz 2021.
- Avvâme, Muhammed *Edebü'l-İhtilâf fi Mesaili'l-İlmi ve'd-Dîn*. Beyrût: Dârü'l-Yüsr, 2007.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. Ankara: İSAM Yayınları, 2015.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. "Zernûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44/294. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Beşşâr Avvad Ma'rûf. *ez-Zehebî ve Menhecühû fi Kitâbihî Târîhi'l-İslâm*. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1976.
- Beyler, Muhammet. "Abdülfezzâh Ebû Gude", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 1/1, Haziran 2003.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü* Ankara: Ekin Yayınları, 1996.
- Emiroğlu, Nagihan. "VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi: Mizzî, İbn Teymiyye, Bîrzâlî, Zehebî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 18/2, Aralık 2019.
- Fîrûzâbâdî Mecdüddin Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *El-Kâmûsü'l-muhît*. "Halefe". thk. Muhammed Naîm el-Araksusî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Görmez, Mehmet. "Hilaf mı? İhtilaf mı?", *Diyanet Aylık Dergi-İhtilaf Ahlâkı*. 314/Şubat, 2017.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*. thk. Mahmûd Tâhân. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2010.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fazlihî ve mâ Yenbağî fi Rivâyetihî ve Hamlihî*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh. *Tezkiretüs-Sâmi' ve'l-Mutekellim fi Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim*. thk. Muhammed Hâşim en-Nedvî. Beyrut: Dârü'l-Maârif, 1926.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürrerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine* Hindistan Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 2010.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğib. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. "Halefe". çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/413. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kuvancı, Cenan. "Fuat Sezgin'e Göre Müslümanların Bilimsel Başarılarının Arkasındaki Etkenler", *Bilimname*. 39/3, Aralık 2019.
- Özen, Şükrü. "Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-528. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Özen, Şükrü. "İhtilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/565. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Sayan, Yunus Emre. "Vahiy Mektebinin Topluma Açılan En Önemli Penceresi: Kadın Sahâbî: Hz. Aişe". *Medeniyet ve Toplum Dergisi*. Kadın Özel Sayısı, 8, Eylül 2024.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfezzâh Muhammed el-Hulvî. Beyrut: Dâru Hicri Li't-Tiba'a, 2010.
- Şeker, Necmettin. "İslâm Kültüründe Tenkit ve Tenkit Adabı", *Akademik Siyer Dergisi* 2/4. Haziran 2021.
- Tiyek, Münever. "Bir Mektubun Serüveni, Zehebî'nin İbn Teymiyye'ye Yazdığı Varsayılan Mektubu: En-Nasihatü'z-Zehabiyye Li-İbn Teymiyye" *Memlûkler Dönemi ilim Geleneği 13.-14. Yüzyıllar*, ed.: Halil İbrahim Hançabâ, Muhammed Enes Buluş, Mustafa Taş İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Harun. "Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî'nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/58, Haziran 2020.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Mu'cemü'l-Muhtas bi'l-Muhaddisîn*. thk. Dr. Muhammed el-Habîb el-Hîle. Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-*

- (*Tabakâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-Huffâz (Tabakâtü'l-Huffâz)*, thk. Zekerîyya Umeyrât. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Zağlû'l-İlm*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemîyyi. Kâhire: Mektebetü's-Sahveti'l-İslâmiyye, 2010.
- Zernûcî, Burhanüddîn. *Ta'limü'l-Müteallim fî Tarîkı't-Ta'lim*. Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 2014.